

**ГІПОТЕЗА ГЕЇ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ
(Оглядова стаття)**

Лазарева Марина

Львівський національний аграрний університет

ORCID: 0000-0002-7063-2068

ResearcherID: AAG-7189-2021

marinlazareva@gmail.com

(статтю надіслано – 14.03.2021, статтю прийнято до друку – 20.04.2021)

© Лазарева М., 2021

Глибинний розрив зв'язку людини з природою, кризові ситуації та катаклізми, самотність, усвідомлення крихкості власного буття, з якими індивід стикається у своїй буденності, актуалізують переосмислення місця людини у світі. Відтак, чималої популярності сьогодні набуває трактування нашої планети як універсальної живої системи, яка підтримує баланс і самостійно регулює процеси, покликані забезпечити найоптимальніші умови існування для всіх видів. Також розглянуто можливість переходу від споживацько-хижацького до гармонійно-цілісного ставлення людини до природи.

У роботі використано порівняльно-критичний метод, за допомогою якого зіставляються різноманітні тлумачення гіпотези Геї і тих процесів, які відбуваються на нашій планеті: організмичне, механістичне, екзистенціальне і ґрунтоване на «відкритій раціональності». Звернуто увагу на один із найсуперечливіших аспектів гіпотези Геї, згідно якого Земля – це не тільки біофізична сутність, а й психічна. Відтак проаналізовано позицію панпсихізму з метою з'ясування її реалістичності.

У сфері масової культурної індустрії втілюються екологічно орієнтовані ідеї й теорії, спрямовані на трактування планети як живого організму. Розглянуто результати наукових досліджень, які доводять наявність свідомості та здатності комунікувати в живих організмів (і не лише людських). У цьому контексті проаналізовано дослідження, згідно з якими людина не може бути визнана абсолютно індивідуальною, зацикленою на собі системою. Окреслено аргументи на користь визначення людини як голобіонту – системи різноманітних організмів, які постійно взаємодіють між собою.

Ключові слова: *гіпотеза Геї, жива речовина, раціональність, індивідуальність, голобіонт.*

**THE GAIA HYPOTHESIS IN THE CONTEXT OF GLOBAL
CHALLENGES OF MODERNITY
(Review article)**

Lazareva Maryna

Lviv National Agrarian University

ORCID: 0000-0002-7063-2068

ResearcherID: AAG-7189-2021

marinlazareva@gmail.com

The essential break in the connection between a human and nature, crisis situations and terrible cataclysms, loneliness, awareness of fragility of one's own being, which an individual face in his everyday life, actualize the rethinking of a human's place in the world. Consequently, the interpretation of our planet as a universal living system that maintains balance and independently regulates processes, designed to provide the most optimal living conditions for all species, is gaining considerable popularity today. In addition to analyzing this issue, the purpose of the article is also to consider the processes of changing the human's consumerist attitude to nature.

In the paper, the author uses a comparative-critical method, which made it possible to compare various approaches to the interpretation of Gaia and the processes that occur on our planet. The methodological basis of the article also includes general scientific methods, which allowed making an assumption that Gaia, controlling not only biological, but also mental processes, is able to spread certain ideas among living beings.

In general, the article analyzes the sphere of the cultural industry, in which we are able to find artistic reflections of environmentally oriented sentiments and theories, aimed at interpreting the planet as a living organism. The results of scientific research that argue for the presence of consciousness and communication methods in living organisms (and not only human ones) are considered. In this context presented the analysis of the research, according to which a person cannot be recognized as an individual, closed, absolutely complete system. Instead, arguments are outlined in favor of defining human as a holobiont – a system of diverse organisms that constantly interact with each other.

Key words: *Gaia hypothesis, living matter, rationality, individuality, holobiont.*

Вступ

Гіпотезу Геї сформулювали еколог Дж. Лавлок (2000) та біолог Л. Маргуліс (2008), які розробили її базові постулати та намагались пояснити принципи функціонування нашої планети. Зокрема, Дж. Лавлок, доводячи, що Гея є живим та активним організмом, сконструював комп'ютерну модель «Світ ромашок» [Lovelock 2007: 30-31]. У цій системі квіти могли змінювати колір своїх пелюсток залежно від температури на планеті: від чорного до білого, що дало змогу зробити висновок, що організми здатні адаптуватися до середовища і створювати найоптимальніші для себе умови існування. Висунута ними гіпотеза розглядала «біосферу як активну, адаптивну систему управління, здатну підтримувати Землю у гомеостазі» [Lovelock 2007: 29].

Однак шукати ідеологічне підґрунтя гіпотези Геї варто набагато глибше – у філософських та релігійних системах Індії, у понятті Світової Душі та панпсихічних філософських вченнях античних мислителів, які розробляли уявлення про те, що матеріальний світ є одухотвореним. Зокрема, Платон у діалозі «Тімей» зазначає, що космос є живим організмом, який має душу та розум. Цей організм містить усе необхідне у собі самому і йому немає потреби брати щось ззовні, він охоплює собою все і поєднує у собі усі елементи [Платон 2007: 512–514]. Загалом же, аналоги гіпотези Геї є у вченнях мислителів фактично всіх епох: в античності, неоплатонізмі, християнських віровченнях, дослідженнях філософів епохи Нового часу, німецьких ідеалістів, романтиків й, звісно, у сучасній філософії. Усі вони під певним кутом розглядати цю Душу Світу (Anima Mundi), яка оживляє цей Всесвіт.

Чималий внесок у розвиток зазначеної гіпотези зробили У. Матурана та Ф. Варела (1986), Т. Лентон (2011), І. Стенгерс (2015), С. Гілберт (2016), М. Руз (2013), Дж. Кірчнер (2002), Ф. Капра та П. Луїзі (2014). На увагу заслуговує і литовська дослідниця А. Зукаускайте (2020), яка у своїх працях ґрунтовно аналізує різноманітні інтерпретації гіпотези Геї в контексті аутопоезису та симпоезису. Цікаві дослідження гіпотези Геї біологів з Корнельського університету Дж. Стенберг, Андре та Денні Кесслери, Ян Болдуїн [Halitschke 2008], які обґрунтовували теорію, згідно з якою рослини

можуть спілкуватись між собою. А вітчизняним дослідником, який задовго до згаданих вчених і мислителів висунув припущення, що наша планета – це живий організм, був В. Вернадський (2004). Дослідження у сфері продуктивного поєднання науково-раціоналістичного світогляду сучасної людини з уявленнями про планету як живий організм здійснювала М. Лазарева (2018). У цій статті розглянуто гіпотезу Геї з точки зору організму, механіцизму, екзистенціалізму й неklasичної науки, а також здійснено аналіз сприйняття цієї гіпотези у витворах масової культурної індустрії й пов'язаних з ними трансформаціями масової свідомості. Стаття орієнтована на те, аби продемонструвати переваги сприйняття нашої планети як живого організму та обґрунтувати необхідність подальших змін у ставленні людини до природи.

1. Гіпотеза Геї у контексті організмичних теорій

Треба зазначити, що гіпотеза Геї доволі суперечлива й не приймається усіма науковцями. Згідно із нею, планета Земля – це єдиний організм, який здатен самостійно контролювати усі біологічні процеси, підтримувати гармонію та життя на планеті. Як зазначено вище, засновником і популяризатором цієї гіпотези вважають Дж. Лавлока, який висуває її у 70-х роках ХХ-го століття і визначає Гею «як складну сутність, що включає земні біосферу, атмосферу, океани та ґрунт; сукупність, що становить зворотний зв'язок або кібернетичну систему, яка прагне оптимального фізичного та хімічного середовища для життя на цій планеті. Підтримання відносно стійких умов шляхом активного контролю може бути переконливо описано терміном гомеостаз» [Lovelock 2000: 10]. На думку еколога, Гея здатна регулювати свою температуру, щоб вона була оптимальною для життя [Lovelock 2007: 58]. І хоч вона може відхилятися від цієї «оптимальності», все ж ця саморегульована система за рахунок взаємодії живої речовини з неорганічною матерією створює на планеті найоптимальніші умови для підтримки та гармонізації життя. Тобто, планетарна система функціонує як єдиний живий організм, який враховує потреби усіх організмів та «підлаштовує» до них довкілля: «Життя та довкілля розвиваються разом як єдина система, завдяки чому не тільки види, що залишають найчисельніших нащадків, мають тенденцію успадковувати довкілля, але й довкілля, яке сприяє найчисельнішим нащадкам, залишається сталим» [Lovelock 1986].

Загалом, гіпотезу Геї можна окреслити в межах наукових теорій органіцизму та механіцизму. До перших, окрім теорії Дж. Лавлока, також належить підхід В. Вернадського. Так, читаючи його працю «Біосфера», знаходимо аналогічні погляди: «Життя є великим, постійним і безперервним порушником хімічної зашкарублості нашої планети. Ним у дійсності визначається не лише картина оточуючої нас природи, створювана фарбами, формами, спільнотами рослинних і тваринних організмів, працею і творчістю культурного людства, але його вплив йде глибше, пронизує більш грандіозні хімічні процеси земної кори. Немає жодної значної хімічної рівноваги, у земній корі, у якій не виявився б основним чином вплив життя, який накладає незгладний відбиток на усю хімію земної кори. Життя не є, таким чином, зовнішнім випадковим явищем на земній поверхні. Воно найтіснішим чином пов'язане зі створенням земної кори, входить у її механізм і у цьому механізмі виконує неймовірно важливі функції, без яких він не зміг би існувати» [Вернадський 2004: 56]. Попри брак експериментальних даних та наукових досліджень у цій сфері, український біохімік переконаний, що космічний механізм не містить у собі випадковостей, а «хімічна енергія біосфери в її дієвій формі виявляється з променевої енергії Сонця сукупністю живих організмів Землі – її живою речовиною» [Вернадський 2004: 46].

Отже, наша планета підтримує себе і регулює усі космічні та земні процеси, створюючи найоптимальніші для життя умови. Внутрішня енергія живої речовини розтікається і намагається захопити увесь доступний простір. Попри відмінності, які є між вченням В. Вернадського та гіпотезою Геї в її традиційному розумінні, все ж варто підкреслити, що у світлі нових технологій теорія українського біохіміка, у якій жива речовина тісно взаємодіє з космічною енергією та здатна впливати на функціонування усіх оболонок нашої планети, заслуговує на більш ґрунтовне дослідження та аналіз. Особливої актуальності ця тема набуває у зв'язку з тезою В. Вернадського про те, що еволюційний процес спрямований до усвідомлення глибинного зв'язку між усіма оболонками нашої планети, живою речовиною та космічними тілами, регулюватиме усі планетарні процеси.

Ще одним аргументом на користь тлумачення Геї як розумного живого організму є дослідження біологині Л. Маргуліс. Попри те, що її підхід варто розглядати радше в рамках механіцизму, усе ж таки вона акцентує увагу на «вмінні» нашої планети доцільно розподіляти функції між різними видами: «Гея, жива Земля, значно перевершує будь-який окремих організм або й будь-яку популяцію. Відходи

одного організму – це їжа для іншого. Не спроможна відрізнити чийсь їжу від чужих відходів, система Геї переробляє матерію на глобальному рівні» [Margulis 2008: 184]. Такі висновки збігаються з результатами експериментування з комп'ютерною моделлю Дж. Лавлока. Однак, якщо Гея здатна регулювати всі процеси, які відбуваються на її поверхні, чи можна це інтерпретувати з тієї точки зору, що вона може знайти шляхи виходу із тієї кризової ситуації, в якій опинилась наша планета через викиди сміття та шкідливих речовин? Погляньмо на це питання під таким кутом: сьогодні наша планета й людство опинилися у ситуації вичерпання ресурсів, забруднення довкілля та перенаселення планети. Водночас ми спостерігаємо появу нових способів боротьби з цими труднощами: винайдення нових матеріалів і переорієнтація світового виробництва на використання альтернативних джерел енергії, але також ми є свідками глобальної епідемії та різноманітних катаклізмів, які зменшують населення Землі. Тому, якщо вважати Гею живим розумним організмом, то складається враження, що вона цілеспрямовано створює умови, які дозволять подолати кризу та стабілізувати стан довкілля.

У цьому контексті цікавим є дослідження У. Матурани та Ф. Варели, які пов'язують процес життя з процесом пізнання. Важливо, що йдеться не лише про людину, а про всі живі види на планеті. У своїй роботі «Аутопоезис і пізнання» автори стверджують, що процес пізнання тотожний процесу життя: «Живі системи – це когнітивні системи, а життя як процес – це процес пізнання. Це твердження справедливе для всіх організмів із нервовою системою та без неї» [Maturana 1986: 13]. Цей висновок покладено в основу твердження, що наша планета не просто живий, а й розумний організм, котрий здатний мислити. Відтак, якщо Гея й справді здатна керувати не лише біологічними процесами, а й психічними, то чи може вона з певних причин, скажімо, залежно від стану біосфери, поширювати в сфері людської свідомості необхідні думки та ідеї? Якщо це так, то раціональність Homo Sapiens може виявитись не людським власним надбанням. Таким чином, можна припустити, що Гея здатна «допомагати» людині змінювати своє ставлення до природи й навіювати думки про підтримку екосистем планети та їх відновлення.

2. Механістичні підходи до тлумачення гіпотези Геї

Контрастує з цими організмичними теоріями підхід Дж. Кірчнера, який скептично ставиться до

гіпотези Геї, вважаючи, що життя планети набагато складніше та суперечливіше, ніж міф про суперорганізм, який турбується про всі види. Згідно із американським науковцем, «у справжньому світі... природному відбору сприяє будь-яка риса, яка дає своїм носіям репродуктивну перевагу над її не-носіями, незалежно від того, покращує це довкілля чи погіршує (і так само приносить користь або шкодить своїм носіям і не-носіям)» [Kirchner 2002: 391]. Дослідник зазначає, що «механістичне мислення – тобто, не думати про те, що було б корисно для біоти, а думати про те, як довкілля вплине на природний відбір біоти (і як це, своєю чергою, ще більше змінить довкілля) – провадить до більш науково виправданого висновку: оскільки природний відбір сприятиме організмам, які можуть найкраще використати своє середовище, організми часто будуть залежати від екологічних послуг, які надає їх екосистема. Таким чином, вони отримують користь від довкілля, навіть якщо воно не було побудоване відповідно до їх потреб» [Kirchner 2002: 399].

Отже, Дж. Кірчнер погоджується говорити про природний відбір, але не про одухотворену систему, яка самостійно контролює власні процеси з метою створення найоптимальніших умов для життя. Аналізуючи сконструйовану Дж. Лавлоком модель «Світу ромашок» Дж. Кірчнер стверджує, що це лише теоретична модель, яка немає нічого спільного з реальною планетою Земля [Kirchner 2002: 400–401]. Якщо ми і можемо говорити про процеси регуляції, то лише в контексті природного відбору. Описані ж в експерименті Дж. Лавлока впливи живих організмів на клімат й температуру на планеті не можуть застосовуватись до реальної Землі, оскільки, як показують дослідження, їх вплив за реальних умов надто слабкий. До речі, Л. Маргуліс також не схильна розглядати Гею з позицій панпсихізму й не погодилась визнати її єдиним надорганізмом: «Гея, як переплетена мережа усього життя, жива, притомна і свідомо певною мірою у всіх своїх клітинах, тілах і суспільствах. Аналогічно до пропріоцепції, схеми Геї видаються планованими, але виникають поза будь-якими центральними «головою» чи «мозком». Пропріоцепція, як самосвідомість, еволюціонувала задовго до того, як еволюціонували тварини, і задовго до того, як розвинувся їхній мозок. Чутливість, усвідомлення та реакція рослин, протистів, грибів, бактерій та тварин, кожного з них у своєму локальному середовищі, є повторюваною схемою, яка в кінцевому підсумку лежить в основі глобальної чутливості та реакції "самої Геї"» [Margulis 2008: 196].

Такого типу механістичні підходи схильні розглядати Землю як своєрідну біомашину, яка діє не

силою свого розуму, психіки чи душі, а керується сліпими закономірностями, виконує технічні функції, як годинник чи комп'ютер. Згідно із М. Рузом, окреслений вище природний відбір і є таким механізмом. Прослідковуючи механістичні підходи до тлумачення Геї, М. Руз звертається до теорії Ч. Дарвіна, яка «є механістичною з одного боку в сенсі роботи відповідно до сліпого закону, а також з другого боку у сенсі відбору самого собою, змодельованого за зразком економічних механізмів, та адаптивних особливостей, що виникають в результаті відбору як функціонуючі частини технології, які слугують потребам їхніх власників, але в кінцевому підсумку не мають загальної мети...» [Ruse 2013: 93]. Згідно із такою позицією, не існує жодної Anima Mundi, душі, одухотвореної Геї; існують лише природні сліпі закони і механізми.

Попри те, що такий підхід панує в свідомості людей доволі давно, у ХХ столітті ми стикнулися з низкою катастроф, війн та хвороб, які сприяли переосмисленню місця людини на Землі та її можливостей. Зокрема, відомий екзистенціаліст А. Камю у своїх творах розглядав «незручне» питання можливостей людського розуму впорядкувати світ. Філософ-екзистенціаліст зазначає, що людина витрачає багато зусиль на те, щоб впорядкувати хаос та усунути ірраціональність, з якими вона щодня має справу. Її розум не влаштовує все те, що не можна пояснити за допомогою експериментів та наукових фактів. Світ людини став таким раціональним, науково і технічно орієнтованим, що часто ми ігноруємо / відкидаємо / заперечуємо речі, які не вкладаються у чіткі логічні системи та алгоритми. А. Камю визнає наші потуги безплідними, адже «після багатьох століть пошуків, після стількох зречень мислителів, ми усвідомлюємо, що насправді все наше пізнання марне. За винятком фахових раціоналістів, нині всі втратили надію на істинне пізнання. Якби треба було написати показову історію людської думки, це була б історія безконечних покань і визнань власної неспроможності» [Камю 2015: 16].

Протягом останніх століть людство наполягає на своїй унікальності та вважає раціональність запорукою своєї панівної позиції на планеті. На жаль, воно не розуміє, що ця «закрита раціональність» [Степин 2003] руйнує зв'язок людини зі світом, протиставляє внутрішній і зовнішній світи, протиставляє Я і не-Я: «Те, до чого я доторкаюся, те, що мені чинить опір, – це я розумію. Ще я знаю, що не можу примирити ці дві свої впевненості – мою жагу абсолюту і єдності, з одного боку, та непримиренність світу до раціонального й розумного принципу – з

іншого. Яку ще істину я можу пізнати, не волаючи до надії, якої в мене нема і яка нічого не означає в межах мого існування? Якби я був деревом між дерев, котом між тварин, то це життя набуло б змісту або, радше, ця проблема не мала б сенсу, оскільки я був би часткою цього світу. Я був би цим світом, якому зараз чиню опір усією свідомістю і всією моєю потребою зближення. Який не є мій розум нікчемний, однак саме він протиставив мене всьому суцшому» [Камю 2015: 41–42]. Саме «закрита раціональність», яка породила гординю людини та безмежну віру у власну всесильність, є причиною численних глобальних проблем. Справді, людина вийшла за межі природи й завдяки раціональності навчилася керувати фізичними (природними) процесами, однак, внаслідок протиставлення себе природі, вона опинилася на узбіччі, викинута зі середовища власного існування, розгублена й нещасна. М. Вернон, роблячи спробу переосмислити теорію Платона у XXI столітті, зазначає, що «Платон часто звертає увагу на неспроможність людської раціональності, стверджуючи, що надійно раціональними є не людські розуми, а божественні. Ми, люди, можемо при нагоді відображати такий істинний розум. Ми можемо сподіватися простежити його шлях, але тільки як тінь, яка йде за своїм тілом» [Vernon 2017]. Людина намагається математично й раціонально пояснити усі явища природного світу, алгоритмізувати кожен феномен, передбачити події, забуваючи, що це лише один бік протилежності. Краса і дивовижа заходу сонця чи зоряного неба не можуть бути пояснені, на думку М. Вернона, вимірюваннями розсіювання світла і місцезнаходження зірок, але не вони змушують наше серце завмирати, споглядаючи ці явища. Ми можемо дослідити «гормони закоханості» людини, але не вони змушують швидше битися серце й відчувати ніжність до іншої людини.

Видається, що проблема механістично орієнтованого світогляду сучасної людини полягає у її прагненні поляризувати протилежності (тіло і душу, механізм і організм, природу і техніку тощо), надаючи одній з них статусу панівної. Гіпотеза ж Геї пропонує нам підхід, який має потенціал поєднати ці діалектичні протилежності в збалансовану гармонійну єдність, сплести усі елементи природного світу у цілісну «павутину життя» [Carra 2014].

3. Гіпотеза Геї у витворах культурної індустрії

У сучасному світі стають усе помітнішими заходи, мета яких полягає у зміні масової свідомості; вона повинна стати екологічною та екодоцільною. Гіпотеза Геї у своєрідних інтерпретаціях присутня у свідомості людини не лише завдяки

офіційним заходам, спрямованих на захист та збереження довкілля, наказам міністерств та паперовим пакетам в супермаркетах, а й завдяки витворам масової культурної індустрії. Так, кінофільми «Аватар», «Хроніки Нарнії» та навіть фільми-комікси кіностудії Marvel, активно популяризують ідеї, які покликані допомогти людині переосмислити своє місце у світі та знайти вихід із тієї складної ситуації, в якій опинилось людство через свою жагу до збагачення та знищення природи. І хоча «закрита раціональність» техногенного підходу до природи й суспільства не готова сприйняти ідеї кінофільмів «Аватар» й «Хроніки Нарнії», усе ж процес зміни свідомості розпочався, і важливим є той факт, що молоді люди справді захоплюються цими кінофільмами, які орієнтують їх на шанобливе ставлення до планети Земля, її природи та усіх її мешканців.

Для обґрунтування цих нових віянь доцільно скористатись дослідженнями біологів, які певним чином обґрунтовують продемонстровану у фільмі «Хроніки Нарнії» здатність дерев спілкуватися. Так, професор екології та еволюційної біології у Корнелівському університеті А. Кесслер та його команда продемонстрували під час експериментальних досліджень здатність рослин спілкуватись між собою, а саме: передавати інформацію про виникнення загроз в довкіллі [Halitschke 2008]. Їхня «мова», звісно, не є людською мовою, бо, згідно із дослідженнями, вони спілкуються за допомогою запахів¹. Звісно, цей процес рослинного спілкування не виглядає так, як у цьому фільмі, однак сама ідея обґрунтовується фактичними даними. За сучасного стану справ таке переосмислення вкрай актуальне, адже наша планета може втратити ліси, що, своєю чергою, спричинить ерозію ґрунтів та вимирання тварин й людей.

У цьому контексті не можна не згадати про документальний фільм «Дім» (2009), який вразив глядачів кадрами дивовижної краси нашої планети з одного боку та хижацьким ставленням людства до природних ресурсів – з іншого. Порушення екологічного балансу, винищення флори та фауни, нераціональне використання корисних копалин, нафти, газу, енерговитратна економіка та нестримне споживацтво мешканців мегаполісів, наближають ситуацію, за якої нашим нащадкам (а можливо і нам самим) буде недостатньо води, харчів та повітря. Цей фільм створено на

¹ Хоча тут варто наголосити, що серед науковців є багато прихильників теорії, згідно з якою людина обирає свого партнера за запахом.

основі ідеї Дж. Лавлока, а саме: «з точки зору прихильників теорії Геї, всі спроби раціоналізувати підкорену Землю так само приречені на провал, як і аналогічна концепція доброзичливого колоніалізму. Всі вони припускають, що людина є власником цієї планети; якщо не власником, то орендарем. Алгоритм з орвелівським «Колгоспом тварин» набуває глибшого значення, коли ми розуміємо, що всі людські суспільства так чи інакше розглядають світ як свою ферму. Гіпотеза Геї передбачає, що стабільний стан нашої планети включає в себе людину як частину або партнера дуже демократичної сутності» [Lovelock 2000: 137]. Фільм демонструвався у багатьох країнах, викликав хвилю емоцій та реакцій, але резонанс виявився не настільки сильним: минуло вже більше 10 років з часу показу цього фільму, але радикальних рішень чи сутнісних трансформацій у сфері економіки ми, на жаль, досі не спостерігаємо.

З цього приводу доречними будуть слова С. Гілберта, який стверджує, що людину більше не можна розглядати як біологічного індивіда. Ми складаємось з величезної кількості геномів, які представлені різноманітними бактеріями і мікробами, які існують на поверхні шкіри людини і в середині її організму. Ми не існуємо самі собою, а ми є результатом взаємодії з довкіллям. Проаналізувавши анатомічні, фізіологічні, генетичні, імунні та інші аспекти життєдіяльності людини, С. Гілберт висноує, що жоден з них не може визначити людину як окрему, незалежну ні від кого, істоту. Термін, який пропонує С. Гілберт – голобіонт – фактично є системою різноманітних організмів, які постійно взаємодіють між собою. Відтак, лише тоді, коли людина нарешті усвідомить, що навіть вона сама не є тим, ким вона себе вважала, коли вона простежить свою залежність від інших видів, свою розчиненість серед живої «тканини універсуму», нам вдасться зрозуміти, що протилежності не лише борються, а й перебувають в єдності [Gilbert 2016: 17–18].

І. Стенгерс у своїй книзі «Катастрофічні часи: опір прийдешньому варварству» зазначає, що Гея є трансцендентною щодо людини, тому її поведінка не може бути спрогнозованою й передбаченою, а це загрожує впорядкованості «людського світу»: «Вторгнення цього типу трансцендентності, яку я називаю Геєю, створює основну невідомість, яка залишається, існує в основі нашого життя. Це, мабуть, найважче осмислити: не можна передбачити майбутнє, в якому вона поверне нам право ігнорувати її. Справа не в «прикрому моменті, який мине», після якого настане якийсь щасливий кінець... Ми більше не маємо права її забувати» [Stengers 2015: 47]. Нам й справді потрібно відмовитись від штучного

«порядку» життя. Можливо, нам потрібен новий «анімізм» XXI століття, який дозволить викоринити споживацьке ставлення до природи. Можливо, людина нарешті відмовиться від містифікацій та абсолютизацій своєї раціональності, манії величчя, усвідомивши, що життя на планеті формується сукупністю усіх елементів, а не лише людиною. Як влучно зазначає А. Зукаускайте, «щоб бути живими, нам потрібно змінюватися, відмовитися від своєї індивідуальності і підключатися до різних мереж симбіонтів. У цьому сенсі поняття аутопоезису слід переосмислити як алопоезис або гетеропоезис, який постійно породжує інакшість і пов'язаний з чимось іншим, а не з самим собою» [Zukauskaitė 2020: 152]. Людству слід вийти зі своїх зон комфорту та «закритої раціональності», відкритись до світу та шукати шляхи виходу з кризової ситуації не всупереч природі, а спільно з нею.

В. Стюпін вважає, що основою для виходу з цієї кризової ситуації є «синтез культур та формування нового типу раціональності» [Стюпін 2003: 674]. Аналізуючи сучасні наукові ідеї (зокрема, розгляд планети як живого організму), він окреслює їхній потенціал у порівнянні з техногенним підходом, згідно із яким природа розглядається як сліпий, мертвий механізм. В. Стюпін говорить про нову, тобто «відкриту раціональність», здатну сприймати нові ідеї, бачити різноманіття підходів, культур, світоглядних систем та альтернативних картин світу. Зокрема, синергетика та сучасний космізм спрямовані на дослідження складних систем, здатних до самоорганізації, до яких належить планета Земля.

Висновки

На основі здійсненого аналізу варто погодитись з А. Нессом, який стверджує, що «у 80-х глибокий екологічний рух збагатився посиленням усвідомлення унікальності нашої планети. Це не планета, яку можна “використати і викинути”. Гіпотеза Геї Джеймса Лавлока – незалежно від її наукової цінності – не тільки відкрила нові напрями досліджень, але й спричинила нову хвилю пошани та гордості... Що зробила Мати-Земля, щоб залишитися живою та продовжувати еволюцію! У неї тепер більше друзів, ніж будь-коли – людей, які із задоволенням платили б вищі податки та робили б усе, що потрібно для підтримки зусиль, які спрямовані на збереження того, що ще є в дикій природі» [Naess 1989: 138].

Справді, незалежно від ставлення до гіпотези Геї, визнання чи невизнання нашої планети суперорганізмом, більшість вчених все ж таки погоджуються з тим, що людині потрібно переосмислити своє місце на планеті, змінити способи виробництва і споживання матеріальних благ: «Люди не є центром життя, як і будь-який інший окремих

вид. Люди навіть не відіграють центральної ролі в житті. Ми молода, швидко зростаюча, частина величезного стародавнього цілого» [Margulis 2008: 186]. Яким би не було наукове обґрунтування гіпотези Геї, вона має потенціал змінити споживацьке ставлення людини до природи. Ми сьогодні часто чуємо розмови про можливість спустошення Землі та про колонізацію інших планет, наприклад Марсу, говоримо про новітні технології, які можуть підтримати планетарну екосистему, однак усе це не матиме значення допоки ми не змінимо хід своїх думок, не усвідомимо, що ми не володарі цієї планети, а лише її частина – не цінніша, ніж усі інші.

ЛІТЕРАТУРА

- Вернадский, В. (2004). *Биосфера и ноосфера*. Москва: Айрис-пресс.
- Камю, А. (2015). *Міф про Сізіфа*. Київ: Портфель. Отримано з https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamiu_Alber/Mif_pro_Sizifa.pdf
- Лазарева, М. (2018). Концепція техногайнізму у світлі збереження життя на Землі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 21, 46–49.
- Платон. (2007). *Тимей*. А. Лосев и В. Асмус (Ред.), *Сочинения в четырёх томах* (Т. 3, Ч. 1, с. 497–587). Санкт-Петербург: Изд-во Олега Абышко.
- Степин, В. (2003). *Теоретическое знание*. Москва: Прогресс-Традиция.
- Capra, F., Luisi, P.L. (2014). *The Systems View of Life: A Unifying Vision*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilbert, S. (2016). The new body politic: how knowledge of our bodies can affect the wisdom of our policies. *Jefferson Journal of Science and Culture*, 1(4). Отримано з <https://journals.sfu.ca/jjsc/index.php/journal/article/view/45>
- Halitschke, R., Stenberg, J., Kessler, D., Kessler, A., Baldwin, I. (2008). Shared Signals – «Alarm Calls» from Plants increase Apparency to Herbivores and Their Enemies in Nature. *Ecology letters*, 11, 24–34.
- Kirchner, J. W. (2002). The Gaia Hypothesis: Fact, Theory, and Wishful Thinking. *Climatic Change*, 52, 391–408.
- Lenton, T., Watson, A. (2011). *Revolutions that Made the Earth*. Oxford University Press.
- Lovelock, J. (2000). *Gaia: A new look at life on Earth*. Oxford University Press.
- Lovelock, J. (1986). Geophysiology: A New Look at Earth Science. *The Geophysiology of Amazonia: Vegetation and Climate Interactions*, 67, 11–23. Отримано з <http://www.jameslovelock.org/geophysiology-a-new-look-at-earth-science/>
- Lovelock, J. (2007). *The Revenge of Gaia: Why the Earth is Fighting Back and How We Can Still Save Humanity*. London: Penguin books.
- Margulis, L. (2008). *Symbiotic Planet: A New Look At Evolution*. Basic Books.
- Maturana, H., Varela, F. (1980). *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Boston: Riedel.
- Naess, A. (1989). *Ecology, Community and Lifestyle. Outline of an Ecosophy*. Cambridge University Press.
- Ruse, M. (2013). *The Gaia Hypothesis. Science on a Pagan Planet*. University of Chicago Press.
- Stengers, I. (2015). *In Catastrophic Times: Resisting the Coming Barbarism*. Trans. Andrew Goffey. London: Open Humanities Press / Meson Press.
- Stiopin, V. (2003). *Theoretical knowledge*. [In Russian]. Moscow: Progress-Tradition.
- Vernadsky, V. (2004). *Biosphere and Noosphere*. [In Russian]. Moscow: Airis-press.
- Vernon, M. (2017). Rediscovering Plato's Vision. *Philosophy Now*, 122. Отримано з https://philosophynow.org/issues/122/Rediscovering_Platos_Vision
- Zukauskaite, A. (2020). Gaia Theory: Between Autopoiesis and Symptoiesis. *Problemos*, 98, 141-153. Отримано з <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/20780/19928>
- Vernon, M. (2017). Rediscovering Plato's Vision. *Philosophy Now*, 122. Отримано з https://philosophynow.org/issues/122/Rediscovering_Platos_Vision
- Zukauskaite, A. (2020). Gaia Theory: Between Autopoiesis and Symptoiesis. *Problemos*, 98, 141-153. Отримано з <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/20780/19928>

REFERENCES

- Camus, A. (2015). *Myth of Sisyphus*. [In Ukrainian]. Kyiv: Portfel. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamiu_Alber/Mif_pro_Sizifa.pdf
- Capra, F., Luisi, P.L. (2014). *The Systems View of Life: A Unifying Vision*. Cambridge University Press.
- Gilbert, S. (2016). The new body politic: how knowledge of our bodies can affect the wisdom of our policies. *Jefferson Journal of Science and Culture*, 1(4). Retrieved from <https://journals.sfu.ca/jjsc/index.php/journal/article/view/45>
- Halitschke, R., Stenberg, J., Kessler, D., Kessler, A., Baldwin, I. (2008). Shared Signals – «Alarm Calls» from Plants increase Apparency to Herbivores and Their Enemies in Nature. *Ecology letters*, 11, 24–34.
- Kirchner, J. W. (2002). The Gaia Hypothesis: Fact, Theory, and Wishful Thinking. *Climatic Change*, 52, 391–408.
- Lazareva, M. (2018). Technogaianism Concept in the Light of Preservation of Life on the Earth. [In Ukrainian]. *Current Problems of Philosophy and Sociology*, 21, 46–49.
- Lenton, T., Watson, A. (2011). *Revolutions that Made the Earth*. Oxford University Press.
- Lovelock, J. (1986). Geophysiology: A New Look at Earth Science. *The Geophysiology of Amazonia: Vegetation and Climate Interactions*, 67, 11–23. Отримано з <http://www.jameslovelock.org/geophysiology-a-new-look-at-earth-science/>
- Lovelock, J. (2000). *Gaia: A new look at life on Earth*. Oxford University Press.
- Lovelock, J. (2007). *The Revenge of Gaia: Why the Earth is Fighting Back and How We Can Still Save Humanity*. London: Penguin books.
- Margulis, L. (2008). *Symbiotic Planet: A New Look At Evolution*. Basic Books.
- Maturana, H., Varela, F. (1980). *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Boston: Riedel.
- Naess, A. (1989). *Ecology, Community and Lifestyle. Outline of an Ecosophy*. Cambridge University Press.
- Plato. (2007). Timaeus. [In Russian]. A Losiev & V. Asmus (Ed.), *Writings in four volumes* (V. 3, P. 1, p. 497–587). Sankt Petersburg: Oleg Abyshko's Publishing house.
- Ruse, M. (2013). *The Gaia Hypothesis. Science on a Pagan Planet*. University of Chicago Press.
- Stengers, I. (2015). *In Catastrophic Times: Resisting the Coming Barbarism*. Trans. Andrew Goffey. London: Open Humanities Press / Meson Press.
- Stiopin, V. (2003). *Theoretical knowledge*. [In Russian]. Moscow: Progress-Tradition.
- Vernadsky, V. (2004). *Biosphere and Noosphere*. [In Russian]. Moscow: Airis-press.
- Vernon, M. (2017). Rediscovering Plato's Vision. *Philosophy Now*, 122. Отримано з https://philosophynow.org/issues/122/Rediscovering_Platos_Vision
- Zukauskaite, A. (2020). Gaia Theory: Between Autopoiesis and Symptoiesis. *Problemos*, 98, 141-153. Отримано з <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/20780/19928>